

K metódam merania konkurencieschopnosti v zahraničnom obchode Slovenskej republiky a Českej republiky¹

Renáta VOKOROKOSOVÁ*

To Some Methods for Measuring Competitiveness of Slovak and Czech Foreign Trade

Abstract

This article highlights the application of CTB index – Contribution to the Trade Balance under Slovak and Czech conditions. Introductory parts are aimed at specifying theoretical background of CTB indicator as being incorporated into the World Competition Indices. CTB is in this article observed from different scientific point of views, however, being further applied and compared to RCA as a common indicator for measuring comparative advantages. Values presented in tables and graphs clearly point out the structural changes; production processes of both of the observed countries.

Keywords: trade balance, net export, competitiveness, comparative and competitive advantages

JEL Classification: F40, H60

Úvod

V ekonomickej teórii sa konkurenčná schopnosť ekonomiky často analyzuje prostredníctvom zahraničnoobchodnej bilancie, resp. výkonnej bilancie. Avšak aplikovaním modelov bežnej bilancie na diagnostiku konkurencieschopnosti krajiny dochádza k neúplnému vyjadreniu komparatívnych konkurenčných výhod.²

* doc. Ing. Mgr. Renáta VOKOROKOSOVÁ, PhD., Technická univerzita Košice, Ekonomická fakulta, Katedra bankovníctva a investovania, Boženy Němcovej 32, 04 001 Košice; e-mail: renata.vokorokosova@fei.tuke.sk

¹ Príspevok vznikol v rámci riešenia grantovej úlohy VEGA č. 1/1266/04.

² Hlbšiu analýzu prístupov domácich i zahraničných autorov k problematike konkurenčnej schopnosti pozri R. Vokorokosová [26]. Problematika komparatívnych a konkurenčných výhod je v našich podmienkach rozpracovaná vo viacerých odborných prácach, napríklad R. Outrata [20], P. Baláž [5], H. Gabrielová [9], J. Repková [22] a iní.

Niekedy sa už aktívne saldo bežného účtu vyjadruje ako istá miera konkurenčnej schopnosti. Ani aktívne saldo obchodnej bilancie však nemusí nevyhnutne predstavovať konkurenčnú schopnosť ekonomiky na svetovom trhu. Iba hlbšou analýzou komoditnej štruktúry obchodných vzťahov krajiny je možné odhaliť zdroje (komodity, komoditné skupiny), ktoré najviac ovplyvňujú devízový tok. Preto mnohé súčasné prístupy vychádzajú z vývoja najmä bilancií zahraničného obchodu, keď sa opierajú o medzinárodne uznávané ukazovatele špecializácie, ktoré komplexne prehodnocujú komparatívne i konkurenčné výhody krajín v procese globalizácie.

V predloženom príspevku sa pojednáva o meraní konkurencieschopnosti v zahraničnom obchode SR a ČR a identifikuje sa potenciálna komoditná skupina tovarov aplikovaním indexu CTB (*Contribution to the Trade Balance*). Tento index je vhodným indikátorom konkurencieschopnosti práve v podmienkach obchodnej nerovnováhy.

1. K definovaniu indexu CTB

Index CTB – príspevok k obchodnej bilancii, ktorý navrhli francúzski ekonómovia G. Lafay a C. Herzog [16], identifikuje tie odvetvia/ komoditné skupiny, ktoré k vývoju celkovej bilancie prispievajú viac alebo menej v závislosti od ich podielu na celkovom zahraničnoobchodnom obrate krajiny. Index vzájomne porovnáva konkurencieschopnosť odvetví/komoditných skupín skúmanej ekonomiky. Zohľadňuje tak rozdiel medzi skutočnou bilanciou³ (čistým exportom⁴) a teoretickou/očakávanou bilanciou (teoretickým/očakávaným čistým exportom) [15].

Eurostat v kapitole *Zahraničný obchod* [7] definuje svoj prístup k špecializačnému indexu CTB definovaním pojmu *špecializácia*. „Špecializácia je schopnosť krajiny vyvážať väčšiu časť svojej produkcie. *Dešpecializácia* (komparatívna nevýhoda) nastáva v prípade, ak krajina dováža väčšiu časť určitého typu komodity na to, aby uspokojila domáci dopyt.“ [7] Špecializácia ekonomiky je potom ukazovateľom toho, ako sledovaná krajina alokuje svoje zdroje do rôznych odvetví. Špecializácia je teda podmienená kvalitou obchodných vzťahov. Jej konkrétnym prejavom je vývoj obchodnej bilancie. Za predpokladu neexistencie špecializácie (bez komparatívnych výhod/nevýhod) by sa obchodná bilancia odvetvia/komoditného klastra mala rovnať jeho podielu na celkovom zahraničnoobchodnom obrate krajiny.

³ *Skutočná bilancia* poukazuje na dosiahnuté komparatívne výhody/nevýhody. *Teoretická/očakávaná bilancia* vyjadruje stav, ktorý by dané odvetvie/trh dosiahli v prostredí izolovanom od možných účinkov obchodných cyklov, napríklad dopadu zmien reálneho výmenného kurzu na obchod.

⁴ *Čistý export* krajiny eliminuje reexporty a predstavuje i medzinárodnú deľbu výrobných procesov.

Keld Laursen [17] sleduje index CTB ako alternatívny indikátor indexu odhalených komparatívnych výhod (*RCA – Revealed Comparative Advantages*). Pritom pri kalkulácii hodnôt CTB vychádza z prístupov, ktoré prezentoval M. Amendol et al. [2], B. Amable [1] a P. Guerrie [11]. Index CTB potom vyjadruje rovnica

$$CTB_{ij} = \frac{X_{ij} - M_{ij}}{\left(\sum_i X_{ij} + \sum_i M_{ij} \right) / 2} \times 100 - \frac{\sum_i X_{ij} - \sum_i M_{ij}}{\left(\sum_i X_{ij} + \sum_i M_{ij} \right) / 2} \times \frac{X_{ij} + M_{ij}}{\sum_i X_{ij} + \sum_i M_{ij}} \times 100$$

kde

X_{ij} – export komoditnej skupiny i krajiny j ,

M_{ij} – import komoditnej skupiny i do krajiny j .

Prvý člen rovnice meria teda skutočnú obchodnú bilanciu krajiny pre danú komoditu váženú jej podielom na celkovom obchode. Druhý člen definuje teoretickú/očakávanú bilanciu pozorovanej komodity. Každá komodita prispieva k celkovej obchodnej bilancii podľa svojej váhy na celkovom obchodnom obrate. Celková obchodná bilancia je napokon rozdelená medzi komodity/komoditné skupiny podľa ich podielu na celkovom obchode.

Rozdiel medzi skutočnou a teoretickou/očakávanou obchodnou bilanciou danej komodity/komoditnej skupiny vyjadruje špecifický príspevok k obchodnej bilancii, ktorý nadobúda kladné hodnoty v prípade, keď skutočný prebytok prevyšuje očakávaný a relatívny obchodný deficit je menší než očakávaný [14].

Inými slovami, hodnoty $CTB < 0$, alebo > 0 identifikujú tie odvetvia/komoditné skupiny, ktoré prispievajú k celkovej obchodnej bilancii menej alebo viac, než je ich percentuálny podiel na celkovom obchodnom obrate krajiny.

Dôležité je, že aj keď niektoré krajiny trpia chronickým deficitom svojej celkovej obchodnej bilancie, príspevok odvetvia alebo komodity môže byť kladný a naopak. Rozdiel medzi skutočnou a teoretickou/očakávanou obchodnou bilanciou možno vyjadriť buď ako podiel na celkovom zahraničnoobchodnom obrate krajiny, alebo ako podiel na HDP. Na klasické identifikovanie úspešných odvetví sa využíva prvý spôsob. Druhý spôsob sa uprednostňuje v prípade porovnávania.

Podľa medzinárodnej obchodnej klasifikácie (*ITC – International Trade Classification*) [13] sa index CTB stáva súčasťou výskumu, indexu obchodnej výkonnosti (*TPI – Trade Performance Index*) [8].

Analogické ukazovatele indexu CTB

Dosiahnutú úroveň odhalených komparatívnych výhod možno okrem CTB indexu sledovať aj pomocou napríklad Michaelyho indexu [20] alebo už spomínaného indexu RCA. Avšak index CTB zohľadňuje aj dovozy, na rozdiel od klasického indexu RCA [4], ktorý porovnáva iba mieru exportu určitej krajiny

v danej komoditnej skupine s celkovým exportným podielom danej krajiny na celkovom svetovom exporte. Poukazuje na možnosti zvyšovanie exportu aj tých krajín, ktoré majú deficit zahraničného obchodu. Pri komplexnejšom spracovaní problematiky špecializácie nie je možné abstrahovať od dovozov, ktoré vystupujú ako jeden z faktorov pri hodnotení úrovne vnútroodvetvového obchodu. Táto forma obchodného styku si podľa nás v súčasnosti zasluhuje osobitné skúmanie, keďže aj na hladine vývoja obchodu v rámci rovnakých odvetví možno diagnostikovať efektívnosť využívania výrobných faktorov a konkurencieschopnosť podnikateľského prostredia ekonomiky. *Napríklad automobilový priemysel v jednej krajine môže generovať hlavnú i sprievodnú výrobu doma i v zahraničí, čím zároveň ovplyvňuje exportné a importné portfólio výrobcov, dodávateľov služieb i produktov.* A práve tento typ obchodovania v súčasnosti zaznamenáva rastúci trend. Modifikovaný index RCA, ktorý sa využíva na zhodnotenie čistej obchodnej výkonnosti krajiny, zohľadňuje už i možnosti simultánneho exportu a importu v určitej komoditnej skupine (v časti 2 sú uvedené ich konkrétne hodnoty za SR a ČR). Možno ho aplikovať v prípade diagnostikovania úrovne medziodvetvového obchodu (rovnako ako prvú časť rovnice CTB indexu). Časť indexu CTB, ktorá definuje očakávanú obchodnú bilanciu odvetvia, komodity, alebo komoditnej skupiny, nachádza čiastočne svoje uplatnenie aj v tzv. Lloydom-Grubelovom indexe [18], alebo, presnejšie, Aquiniho indexe [3], ktorým možno vyjadriť vnútroodvetvový obchod. Index CTB je komplexnejší v porovnaní napríklad s RCA indexom, preto ho možno častejšie využívať pri hodnotení dosiahnutej úrovne konkurencieschopnosti a na základe toho stanoviť opatrenia vo vývoznjej a v dovoznjej štruktúre ekonomiky vzhľadom na celkovú obchodnú bilanciu, resp. celkový zahraničnoobchodný obrat krajiny.

2. Diagnostika špecializácie sektorov ekonomiky v Slovenskej republike a Českej republike

Keďže v príspevku sa diagnostikujú konkurenčné sektory v Slovenskej republike a Českej republike aplikáciou indexu CTB, ťažisko výskumu sa v skutočnosti prenieslo na diagnostiku čistého exportu. Komoditná štruktúra na kalkuláciu indexu CTB sa opiera o medzinárodne akceptovanú nomenklatúru SITC rev. 3 (ďalej len SITC a príslušná trieda).

Na výpočet hodnôt CTB slúžili údaje poskytnuté Štatistickým úradom SR a Štatistickým úradom ČR v období 2000 – 2003. Hodnoty sme kalkulovali z údajov exportu a importu vyjadrených v mil. Kč a Sk (bežné ceny/FOB parita).

Skôr než pristúpime k zhodnoteniu podielu jednotlivých komoditných skupín ČR na obchodnej bilancii, je potrebné na tomto mieste zdôrazniť metodické

zmeny, ktorými prešla štatistika zahraničného obchodu ČR. Český štatistický úrad uskutočnil od 1. 7. 2000 zmenu metodiky zberu a spracovania údajov. Od uvedeného obdobia do celkovej hodnoty zahraničného obchodu nevstupujú:

- hodnoty lodí a lietadiel dovezených a prepustených do režimu aktívneho zušľachtovacieho styku a následne vyvezených po zušľachtení (zahŕňa sa iba hodnota spracovateľskej operácie);
- hodnoty lodí a lietadiel vyvezených na pasívne zušľachtenie a následne dovezených (zahŕňa sa iba hodnota spracovateľskej operácie);
- hodnoty vráteného tovaru, teda tovaru, ktorý sa v čase troch rokov po vývoze z tuzemska vracia späť v nezmenenom stave do režimu voľného obehu;
- hodnoty vyvezeného tovaru, ktorého účelom nie je trvalé ponechanie v zahraničí a predpokladá sa jeho spätný dovoz;
- menového zlata.

Konkurenčné komoditné triedy slovenskej a českej ekonomiky podľa SITC revízie 3 ukazujú grafy 1 – 4 a tabuľky 1– 4. Dosiahnuté konkrétne hodnoty CTB indexu SR a ČR diagnostikujú dosiahnutú mieru ich konkurencieschopnosti a priebeh modifikácie exportnej komoditnej štruktúry. Tabuľky 2 – 4 vyjadrujú teoretickú obchodnú bilanciu jednotlivých položiek tovarovej nomenklatúry SITC rev. 3. Hodnoty poukazujú na ich deficitný vývoj bez existencie špecializácie/komparatívnych výhod.

2.1. Vývoj CTB indexu v podmienkach Slovenskej republiky

Hoci príspevky kapitoly SITC (0) – potraviny k celkovej obchodnej bilancii SR za sledované obdobie sú veľmi malé, v priebehu sledovaného obdobia rástol ich podiel na celkovom zahraničnoobchodnom obrate SR (intenzívny nárast zahraničnoobchodných reťazcov, ukončenie prevádzok niektorých podnikov domácich podnikov). V skupine SITC (1) – nápoje, podobne ako v predchádzajúcej kapitole SITC (0) – potraviny, sme zaznamenali priaznivejšie výsledky (dochádzalo k saturovaniu dopytu domácou produkciou), no napriek tomu ani jedna zo spomínaných komoditných skupín výrazne nezlepšila svoje postavenie na svetovom trhu.

Výhodné postavenie si udržala najmä kategória SITC (6) – trhové výrobky. K celkovému umiestneniu prispel napríklad obchod s elektrickými a optickými zariadeniami, ktorých výroba je pod vplyvom zahraničných investícií. Najpriaznivejšie sa však vyvíjala obchodná výmena s plochými valcovanými výrobkami zo železa, alebo z nelegovanej ocele, s kaučukom, ale i s nábytkom. Sedadlá boli zdrojom vývozu nábytku. K výraznému zlepšeniu konkurenčných výhod došlo iba v kategórii SITC (8) – priemyselné výrobky, a to v kožiarskom, odevnom, textilnom a sklárskom priemysle, ktorý si svoju pozíciu neustále zlepšuje.

Tabuľka 1 zobrazuje poradie komoditných skupín verzie SITC (3) v závislosti od hodnôt CTB (rozdielu skutočnej a teoretickej/očakávanej obchodnej bilancie) získaných pre jednotlivé komoditné triedy v sledovanom období. K najväčšiemu špecializačnému nárastu došlo v skupine (7) – stroje a zariadenia, v skupine (1) – nápoje a v skupine (8) – priemyselné výrobky. K výraznému zhoršeniu konkurencieschopnosti komoditnej štruktúry SR v rokoch 2000 – 2003 došlo v SITC (2) – surové materiály a v SITC (3) – nerastné palivá. Tento jav potvrdzuje odklon od využívania tradičných komparatívnych výhod SR daných výrobnými faktormi a potvrdzuje orientáciu na komodity, pri ktorých sa využívajú skôr konkurenčné výhody, ako napríklad kvalifikovaná pracovná sila a prostredie zaujímavé pre zahraničný kapitál v porovnaní o okolitými krajinami.

Tabuľka 1

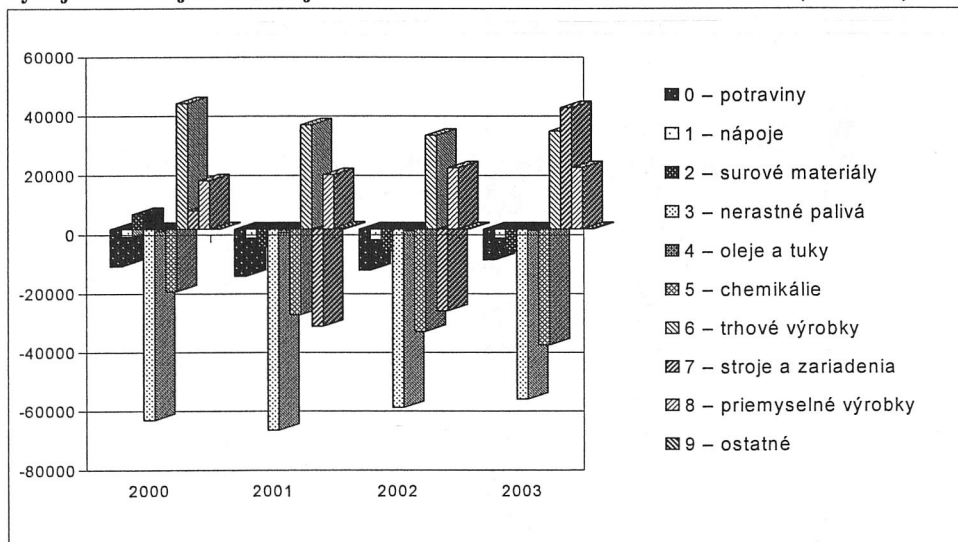
Poradie položiek SITC podľa hodnôt CTB v Slovenskej republike

Položky SITC 3	2000	2001	2002	2003
0 – Potraviny	8	5	7	8
1 – Nápoje	9	9	6	6
2 – Surové materiály	2	7	8	7
3 – Nerastné palivá	3	8	9	10
4 – Oleje a tuky	7	4	5	5
5 – Chemikálie	10	10	10	9
6 – Trhové výrobky	1	1	1	2
7 – Stroje a zariadenia	4	2	3	1
8 – Priemyselné výrobky	5	6	2	3
9 – Ostatné	6	3	4	4

Prameň: Vlastné výpočty z databázy ŠÚ SR.

Graf 1

Vývoj skutočnej obchodnej bilancie SITC v SR v období 2000 – 2003 (v mil. Sk)

Prameň: Vlastné výpočty z databázy ŠÚ SR.

Skutočná obchodná bilancia (čistý export) v jednotlivých kategóriách SITC poukazuje na dynamický nárast obchodnej výkonnosti SR, najmä v položkách stroje a zariadenia. Vo vývoze dominoval automobilový priemysel, ale i vývoz komponentov do osobných automobilov. Táto komoditná skupina zaznamenala najdynamickejší vývoj. Nárast nastal i vo vývoze napríklad práčok, strojov na automatické spracovanie údajov, vzduchových čerpadel atď.

Obchodný vývoj položiek SITC v prípade abstrahovania od využívania komparatívnych a konkurenčných výhod v období 2000 – 2003 vyjadruje tabuľka 2. Dosiahnuté hodnoty teoretického/očakávaného čistého exportu už čiastočne identifikujú tie komodity, ktoré sa aj bez aktívnej podpory môžu stať súčasťou produkčného a exportného reťazca danej ekonomiky.

Tabuľka 2

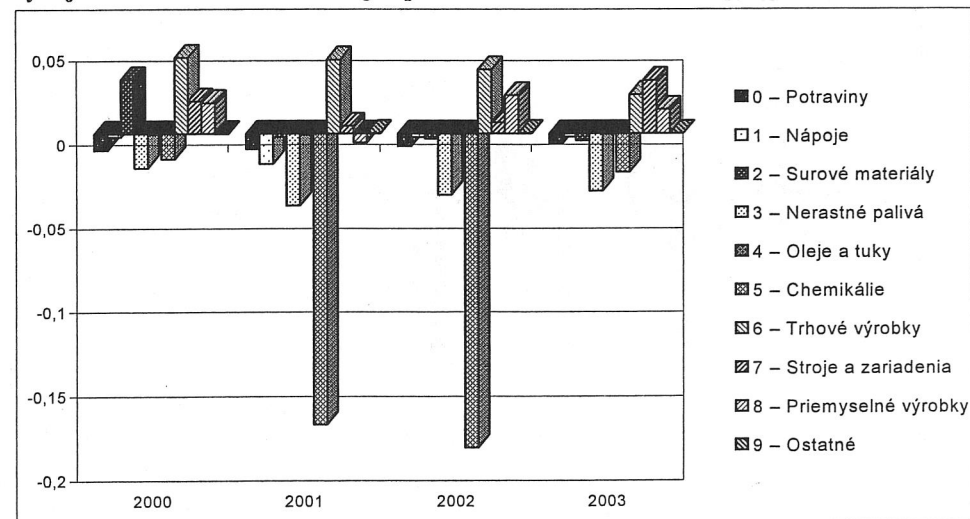
Vývoj teoretickej/očakávanej obchodnej bilancie v Slovenskej republike

Položky SITC Teoretická obchodná bilancia (v mil. Sk)	2000	2001	2002	2003
0 – Potraviny	-1 478	-3 827.66	-3 467.8	-727.71
1 – Nápoje	-266.6	-648.37	-620.70	-128.8
2 – Surové materiály	-1 492.49	-3 594.6	-3 195.0	-677.6
3 – Nerastné palivá	-5 193.45	-11 542.7	-9 578.2	-2 042
4 – Oleje a tuky	-75.146	-224.57	-164.15	-38.6
5 – Chemikálie	-3 966.12	-6 049.8	-8 557.0	-1 776.4
6 – Trhové výrobky	-9 194.40	-23 186	21 749.7	-5 031
7 – Stroje a zariadenia	-15 667.23	-39 084.5	-37 243	-10 425.8
8 – Priemyselné výrobky	-4 399.14	-11 412.2	-11 355.19	-2 729
9 – Ostatné	-12.645	-49.45	-26.656	-5.25

Prameň: Vlastné výpočty z databázy ŠÚ SR.

Graf 2

Vývoj indexu CTB v Slovenskej republike v období 2000 – 2003

Prameň: Vlastné výpočty z databázy ŠÚ SR.

V skutočnosti sa takto odhaľujú dynamické obchodné zmeny v tých kategóriách, ktoré najviac odrážajú vybavenosť a využívanie existujúcich výrobných faktorov (skupina (2) – surové materiály, (3) – nerastné palivá, (8) – priemyselné výrobky). Vývoj v skupine (7) – stroje a zariadenia je dôkazom toho, že bez zahraničných investícií a investícií do pracovnej sily by nebolo možné využívať konkurenčné výhody SR v tejto kategórii komodít.

Hodnoty indexu CTB a poradie daných tried poukazujú na celkový vývoj špecializácie/dešpecializácie SR. Dosiahnuté konkurenčné výhody si SR nebola schopná udržať napríklad v kapitole SITC (2) – surové materiály. Výrazný podiel na tomto zhoršení má silná konkurencia zo strany rozvojových krajín a súčasná situácia na svetovom trhu. V skladbe vývozu za sledované obdobie postupne klesal najmä vývoz dreva. V komoditnej skladbe kapitoly SITC (3) – nerastné palivá sa tiež prejavila dešpecializácia, keď klesal podiel vývozu nerastných palív – rafinérskych produktov. Deficitné saldo tejto skupiny tradične spôsobuje dovoz ropy a zemného plynu. Aj SITC (5) – chemikálie v sledovanom období zaznamenali nepriaznivý vývoj, a to najmä v rokoch 2001 a 2002, keď došlo k najväčším poklesom vývozov organických chemikálií, farmaceutických výrobkov. Jedným z dôvodov mohol byť pokles cien, ale i vývoj kurzu koruny voči USD.

Graf 2 poukazuje i na to, že hoci SR trpí deficitným vývojom v skutočnom čistom exporte niektorých komoditných skupín (rovnako v teoretickom/očakávanom čistom exporte), ich príspevky k celkovej obchodnej bilancii sú kladné. Napríklad po počiatočnom zhoršení hodnôt CTB v položke SITC (7) – stroje a zariadenia nasledoval priaznivý vývoj vďaka výrobe a vývozu osobných automobilov, karosérií motorových vozidiel, častí a príslušenstva motorových vozidiel a ďalších prepravných zariadení. Takže hoci bol vývoj v komoditnej skupine SITC (7) – stroje a zariadenia v rokoch 2001 a 2002 skôr nepriaznivý, príspevky tejto komoditnej skupiny boli kladné, a teda poukazujú na dosahovanie konkurencieschopnosti v tejto kapitole, ako i zdroje ďalšieho rastu vývozu. Zaujímavá je i skupina (5) – chemikálie, ktorá sa rýchlo približuje k hranici „špecializácie“.

2.2. Vývoj indexu CTB v podmienkach Českej republiky

Komparatívne a konkurenčné výhody na svetovom trhu dosahuje ČR vo vývoze osobných automobilov, trhových výrobkov, najmä sklárskeho priemyslu. Tabuľka 3 poukazuje na využívanie komparatívnych výhod v kapitolách SITC (6) – trhové výrobky a (7) – stroje a zariadenia, ktoré sa všeobecne vyznačujú vysokou pracovnou i kapitálovou náročnosťou. V komoditnej skupine SITC (6) – trhové výrobky došlo aj k výraznému posilneniu konkurencieschopnosti. V ostatných kapitolách nedochádzalo k výraznejším zmenám.

Hodnoty skutočného čistého exportu odhalili, že zvyšovanie exportu napríklad v skupine (7) – stroje a zariadenia môže znamenať zlepšenie vývoja celkovej obchodnej bilancie. V tomto prípade sa potvrdzujú i tradične existujúce komparatívne a konkurenčné výhody ČR napríklad pri výrobe automobilov.

K výraznému zlepšeniu hodnôt indexu CTB v kapitole SITC (7) prispel najmä vývoz strojov a dopravných prostriedkov. Druhú pozíciu si vo vývoze i dovoze udržali trhové výrobky. V skupine SITC (5) – chemikálie a príbuzné výrobky dochádzalo v pozorovanom období k výraznejšiemu zhoršeniu skutočnej obchodnej bilancie, a teda možno hovoriť o dešpecializácii v danej komoditnej skupine, ktorá skôr zaťažuje obchodnú bilanciu.

Tabuľka 3

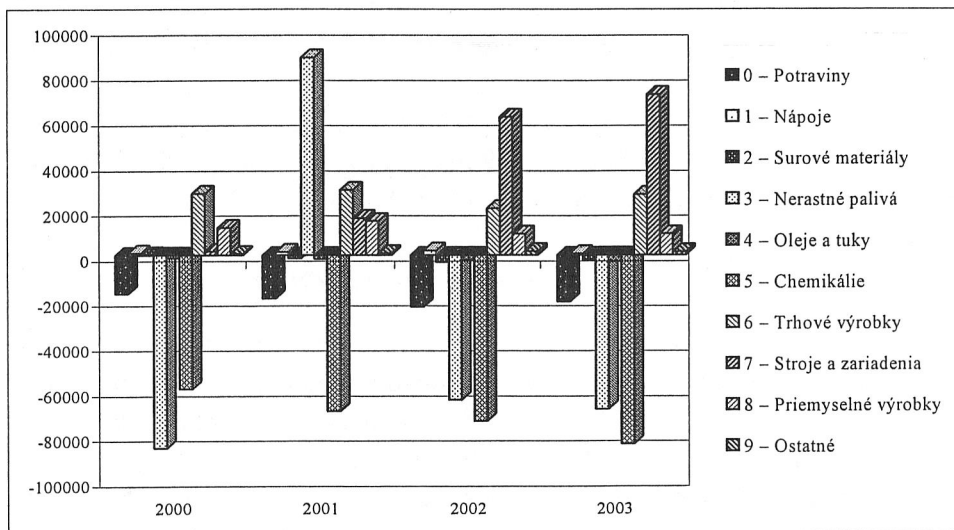
Poradie položiek SITC podľa hodnôt CTB v Českej republike

Položky SITC	2000	2001	2002	2003
0 – Potraviny	8	8	8	8
1 – Nápoje	4	4	4	4
2 – Surové materiály	3	7	6	7
3 – Nerastné palivá	10	10	9	9
4 – Oleje a tuky	7	6	7	6
5 – Chemikálie	9	9	10	10
6 – Trhové výrobky	6	2	2	2
7 – Stroje a zariadenia	1	1	1	1
8 – Priemyselné výrobky	2	3	3	3
9 – Ostatné	5	5	5	5

Prameň: Vlastné výpočty z databázy ŠÚ ČR.

Graf 3

Vývoj skutočnej obchodnej bilancie SITC v ČR v období 2000 – 2003 (v mil. Kč)

Prameň: Vlastné výpočty z databázy ŠÚ ČR.

Vo vývoji skutočného čistého exportu komoditných skupín SITC (1) – nápoje, (6) – trhovú výrobu, (7) – stroje a zariadenia, a (8) – priemyselné výrobky, ako ho naznačuje graf 3, sú zreteľné špecializačné tendencie. Takto sa potvrdzuje skutočnosť, že ČR vo vývoze stavia práve na klasických komparatívnych výhodách a orientuje sa na tie komodity, ktoré patria k tradične vývozným komoditám danej krajiny, napríklad český krištál, autá, pivo, bižutéria atď.

Tento vývoj však poukazuje i na efektívne splnutie komparatívnych výhod (kvalifikovaná pracovná sila, zahraničný kapitál), ktorý sa následne prejavuje vo vývoji kapitoly SITC (7) – stroje a zariadenia, a v odklone od takých komoditných skupín, ako sú surové materiály, nerastné palivá, oleje a tuky, ale i chemikálie.

Tabuľka 4

Vývoj teoretickej/očakávanej obchodnej bilancie v Českej republike

Položky SITC Teoretická obchodná bilancia (v mil. Kč)	2000	2001	2002	2003
0 – Potraviný	-4 253	-3 869.55	-2 357.2	-2 285
1 – Nápoje	-806	-703.47	-418.7	-384.4
2 – Surové materiály	-4 035	-3 454.98	-2 025	-519.8
3 – Nerastné palivá	-7 883.52	-7 199.58	-3 764.5	-3 598
4 – Oleje a tuky	-199.04	-200.91	-110.7	-116.4
5 – Chemikálie	-11 182.2	-10 224.3	-6 166.4	-77 889
6 – Trhovú výrobu	-27 764.7	-25 889.9	-15 665.4	-14 814
7 – Stroje a zariadenia	-50 880	-52 122.22	-32 752.1	-31 856
8 – Priemyselné výrobky	-13 742.66	-129 550.3	-8 001.56	-7 660
9 – Ostatné	-73.36	-70.595	-59.92	-52.15

Prameň: Vlastné výpočty z databázy ŠÚ ČR.

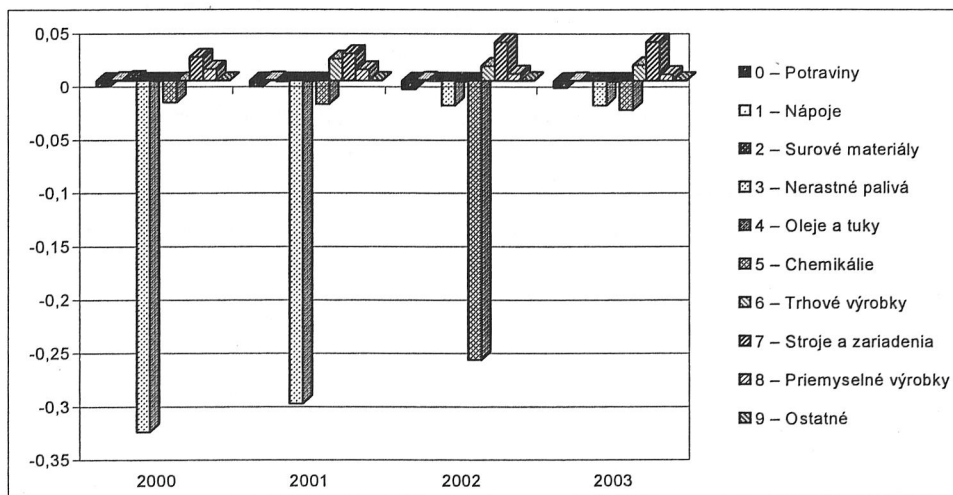
Hodnoty teoretickej/očakávanej obchodnej bilancie poukazujú na to, že bez špecializácie a využívania komparatívnych výhod by sa obchodná bilancia v jednotlivých položkách vyvíjala záporne. Je dôkazom toho, ako môže zahraničnoobchodná politika uplatnením rôznych opatrení efektívne pomáhať pri udržaní existujúcej miery konkurencieschopnosti (napr. skupina (2) – surové materiály), alebo získaní konkurenčných výhod (napr. skupina (7) – stroje a zariadenia, (1) – nápoje, (0) – potraviny) na svetovom trhu. Hodnoty teoretickej obchodnej bilancie v skupine (3) – nerastné palivá zasa poukazujú na možnosť efektívne alokovať výrobné zdroje do iných exportných komodít, alebo v skupine (5) – na možnosť naďalej rozvíjať práve chemický priemysel, ktorý zaznamenáva priaznivý vývoj.

Hodnoty indexu CTB, ktoré uvádza graf 4, podobne ako v prípade Slovenska, dokumentujú význam diagnostikovania špecializácie indexom CTB. Vyplýva to z deficitného vývoja obchodnej bilancie ČR a SR, ale i z pozorovaných bilancií komoditných skupín. Napríklad komoditná skupina SITC (7) – stroje a zariadenia, ktorej skutočná obchodná bilancia bola napríklad v roku 2000 prebytková,

by v prípade nevyužívania komparatívnych výhod zaznamenala deficitný vývoj. Podobne je to aj v prípade skupiny SITC (8) – priemyselné výrobky. Hoci v skupine SITC (1) – potraviny sa napríklad v roku 2000 prejavovala špecializácia vo vývoze, teoretická obchodná bilancia pozorovanej skupiny mala deficitný vývoj. Táto trieda sa javí ako jeden z ďalších konkurenčných zdrojov. Dokumentujú to i dosiahnuté hodnoty indexu CTB na grafe 4.

Graf 4

Vývoj indexu CTB v Českej republike v období 2000 – 2003

Prameň: Vlastné výpočty z databázy ŠÚ ČR.

Skupina SITC (3) – nerastné palivá napríklad v roku 2000 negatívne ovplyvňovala celkovú obchodnú bilanciu, pričom hodnota jej skutočnej obchodnej bilancie vysoko presahovala hodnotu teoretickej obchodnej bilancie. Takýto stav možno pripísať vývoju reálneho dopytu po danej komoditnej skupine na svetovom trhu. Podobný vývoj možno pozorovať aj v roku 2001 v skupine SITC (5) – chemikálie. Naproti tomu, komoditná skupina SITC (6) – trhové výrobky dosiahla v sledovanom období kladné saldo, pričom teoretická bilancia bola záporná. Je to ďalšia z odhalených konkurenčných komoditných skupín v českom vývoze.

2.3. Komparácia hodnôt RCA a CTB v obchodnej bilancii SR a ČR

Prehľad o obchodnej špecializácii pozorovaných krajín ponúkajú výsledky z aplikácie indexov RCA (bližšie pozri [26]) a CTB. V tejto časti príspevku aplikujeme formuláciu RCA 2 [28] na rozdiel od medziodvetvovej špecializácie [17]. Tabuľky 5 a 6 uvádzajú hodnoty odhalených komparatívnych výhod (RCA)

SR a ČR v období 2000 – 2003. Z komplexného pozorovania indexov RCA a CTB a zo získaných hodnôt vidieť, že RCA je vhodnejšie aplikovať na diagnostiku konkurenčnej schopnosti tých krajín, ktoré si udržiavajú stabilnejší vývoj obchodnej bilancie, ako aj pri hodnotení tých komodít, ktoré nepatria do skupiny subvencovaných, alebo ináč zvýhodnených produktov. V prostredí administratívnych zásahov do obchodnej výmeny a prílišných výkyvov v obchodnej bilancii krajiny je na komplexné posúdenie konkurenčnej schopnosti produktov, sektorov a krajín vhodnejšie využívať index CTB. Podľa našich zistení má väčšiu vypovedaciu schopnosť v porovnaní s RCA. Takže indexom RCA je možné diagnostikovať skôr využívanie komparatívnych výhod a indexom CTB vyžívanie konkurenčných výhod, ktoré sú však podmienené existujúcimi výhodami komparatívneho charakteru. Komparatívne výhody potom súvisia skôr s vybavením krajín existujúcimi výrobnými faktormi, konkurenčné výhody sa uplatňujú pri výrobe takých komodít a komoditných skupín, ktoré nie sú náročné na špecifické výrobné faktory – napríklad zvláštne klimatické podmienky. Inými slovami, takéto výrobky je možné vyrábať v ktorejkoľvek krajine, pričom alokácia ich výroby súvisí s poskytnutím a využívaním konkurenčných výhod (napr. nižšie mzdové náklady, blízkosť dodávateľských reťazcov, štátne dotácie atď).

Index CTB jednak identifikuje dosiahnutý stupeň konkurenčného zázemia krajiny, ale navyše odhaľuje tie komoditné skupiny, z výmeny ktorých krajine už plynú, a rovnako aj v budúcnosti môžu plynúť spoločenské benefity.

Tabuľka 5

Vývoj indexu RCA v Slovenskej republike

Hodnoty RCA v SR	2000	2001	2002	2003
0 – Potraviny	-0.312	-0.323	-0.275	-0.207
1 – Nápoje	-0.348	-0.363	-0.388	-0.335
2 – Surové materiály	-0.124	-0.131	-0.156	-0.158
3 – Nerastné palivá	-0.458	-0.459	-0.435	-0.410
4 – Oleje a tuky	-0.353	-0.399	-0.194	-0.140
5 – Chemikálie	-0.195	-0.245	-0.278	-0.321
6 – Trhové výrobky	0.169	0.118	0.099	0.095
7 – Stroje a zariadenia	0.015	-0.065	-0.051	0.057
8 – Priemyselné výrobky	0.137	0.125	0.124	0.110
9 – Ostatné	-0.121	-0.175	0.449	0.431

Prameň: Vlastné výpočty z databázy ŠÚ SR.

Údaje prvej skupiny SITC (0) – potraviny svedčia o tom, že SR v súčasnosti nepatrí ku krajinám, ktoré na svetovom trhu v oblasti potravín a živých zvierat dosahujú výraznejšie postavenie. Analýza tejto komoditnej skupiny pomohla identifikovať aj také komodity, ktorých výroba sa opiera o istú tradíciu SR, napríklad výrobky z obilia. Vývoj indexu CTB v tejto komoditnej skupine (pozri časť 2) nasvedčuje tomu, že aj táto skupina môže v budúcnosti zvyšovať celkový

čistý export. Skupina SITS (1) – nápoje si počas celého sledovaného obdobia výrazne nezmenila svoje postavenie v rámci ostatných položiek. Surové materiály – nespracované materiály postupne zhoršovali svoju pozíciu, a to najmä v sledovaných rokoch v položkách koža, kožušina surová, celulóza a odpadový papier, keď dochádzalo postupne k prehlbovaniu dešpecializačných efektov (bližšie pozri [26]). Napriek tomuto vývoju, index CTB identifikoval túto skupinu ako možný zdroj rozšírenia obchodného portfólia SR. Palivá, mazadlá, ale i chemikálie podľa hodnôt indexov RCA a CTB pravdepodobne nezaznamenajú výraznejšiu zmenu v obchodovaní, v porovnaní napríklad so skupinou oleje a tuky, ktorá osciluje okolo hranice špecializácie. Iný vývoj je v skupine priemyselný tovar – trhové výrobky, ktorá má dlhodobjšie tendenciu zvyšovať svoj podiel na svetovom exporte a svetovom obchode najmä so železom, s oceľou, s výrobkami korokovými a drevenými, ale i výrobkami z nekovových nerastov. V skupine SITC (7) – stroje a dopravné zariadenia podľa hodnôt indexu RCA nedochádza k využívaniu komparatívnych výhod (s výnimkou roka 2003), avšak index CTB odhalil túto skupinu ako veľmi úspešný zdroj konkurenčných výhod Slovenskej republiky, čo sa v súčasnosti potvrdzuje. Ide predovšetkým o automobilový priemysel. Naproti tomu priemyselné výrobky, ku ktorým patrí napríklad nábytok, cestovné tovary, obuv, šatstvo patria dnes k tým, ktoré si na svetovom trhu postupne nachádzajú svoje miesto.

Tabuľka 6

Vývoj indexu RCA v Českej republike

Hodnoty RCA v ČR	2000	2001	2002	2003
0 – Potraviný	-0.206	-0.218	-0.271	-0.221
1 – Nápoje	0.063	0.918	0.129	0.041
2 – Surové materiály	0.002	-0.182	-0.042	-0.030
3 – Nerastné palivá	-0.555	0.543	-0.472	-0.464
4 – Oleje a tuky	-0.356	-0.374	-0.512	-0.578
5 – Chemikálie	-0.272	-0.298	-0.330	-0.342
6 – Trhové výrobky	0.050	0.049	0.037	0.044
7 – Stroje a zariadenia	0.002	0.013	0.052	0.054
8 – Priemyselné výrobky	0.045	0.051	0.033	0.029
9 – Ostatné	0.416	0.570	0.751	0.664

Prameň: Vlastné výpočty z databázy ŠÚ ČR.

Špecializácia ČR na tradičné výrobky a odvetvia sa potvrdzuje aj hodnotami indexu RCA. V porovnaní so SR asi nedochádza tak často k zmenám v exportnej a importnej štruktúre, keďže aj miera špecializácie je stabilnejšia v sledovanom období. Skupina SITC (1) – nápoje, kam patrí aj tabak, si po celý čas udržala komparatívne výhody. Surové materiály, ku ktorým patria napríklad koža, kožušiny surové, olejové semená, olejnaté ovocie, korok a drevo, či celulóza a umelé hnojivá svedčia dnes o možnostiach lepšieho využívania výrobných zdrojov.

Potraviny, nápoje a surové materiály oscilujú okolo hranice dosahovania komparatívnych výhod a ich budúci priaznivý vývoj potvrdzujú aj hodnoty indexu CTB. K určitému výraznejšiemu zhoršeniu dochádzalo v položke oleje a tuky. Stroje a zariadenia si na rozdiel od Slovenska počas sledovaných štyroch rokov udržali istú mieru špecializácie, a to najmä v kapitole osobné vozidlá, príslušenstvá, a tak potvrdili tradíciu výroby v tomto odvetví, ČR rovnako ako SR poskytuje vhodné podnikateľské prostredie predovšetkým na rozvoj automobilového priemyslu.

Záver

Aplikáciou indexu CTB v podmienkach SR a ČR bolo možné diagnostikovať úspešnosť/neúspešnosť komoditnej štruktúry zahraničného obchodu pozorovaných krajín na svetovom trhu. Využívanie indexu CTB v oboch krajinách zdôrazňuje opodstatnenosť jeho praktického využitia práve v tých obchodných podmienkach, ktoré sa vyznačujú deficitným vývojom obchodnej bilancie. Navyše, SR i ČR patria k dynamickým ekonomikám, kde komoditná štruktúra ich obchodovania podlieha neustálym zmenám. Dokumentujú to aj dosiahnuté hodnoty indexu CTB v sledovanom období, ktoré potvrdzujú, že komoditná štruktúra prešla v oboch krajinách svojím historickým vývojom smerom k získavaniu benefitov, ktoré plynú z vývozu sofistikovanej produkcie. Takáto výroba môže predstavovať pre pozorované krajiny na jednej strane silné stránky ich vývozu, ale na druhej strane i hrozby, keďže sú to komodity kapitálovo náročné, ktorých výroba sa realizuje skôr vo forme vnútroodvetvového obchodu než na báze komparatívnych či konkurenčných výhod, a ktoré rýchlo podliehajú zmenám na svetovom trhu. S rastúcou špecializáciou výroby SR a ČR rastie aj divergencia hospodárskych cyklov. Jedným z opatrení, ktoré môže pomôcť v celkovom vývoji, je práve rozvoj vnútroodvetvového obchodu, čím bude môcť dochádzať k nárastu rovnakých odvetví v zúčastnených krajinách, a teda k vytvoreniu podobnej štruktúry ich hospodárstva. Predišlo by sa tak príliš úzkej sektorovej špecializácii najmä v SR. Z dlhodobého hľadiska nebude úspešnosť pozorovaných krajín na vnútornom trhu závisieť primárne od tých odvetví, v ktorých sú dnes úspešné, ale budú to práve tie odvetvia, v ktorých sa premietne budúca vybavenosť oboch krajín výrobnými faktormi spolu s doposiaľ existujúcimi konkurenčnými výhodami, napríklad geografická poloha, jazyková príbuznosť, tradície vo výrobe komodít, prírodné podmienky.

V skutočnosti sa však do popredia dostanú tie odvetvia a tie komodity, ktoré budú viac prispievať k celkovej obchodnej bilancii, aby sa ich príspevky mohli v budúcnosti naplno premietnuť do výsledku bežného účtu platobnej bilancie a v neposlednom rade do vývoja celej platobnej bilancie.

Pre Slovenskú republiku to znamená orientovať sa na chemický priemysel, hoci v tomto odvetví v súčasnosti nedosahujeme komparatívne, ani konkurenčné výhody. Je to práve skupina SITC (5) – chemikálie a príbuzné výrobky, ktorá najrýchlejšie dosahuje spomedzi ostatných „dešpecializačných“ položiek najpriaznivejšie výsledky.

Pre Českú republiku to znamená diverzifikovať komoditnú štruktúru smerom k tradičným odvetviam a komoditám tak, aby sa mohli jednoduchšie, pracovne náročne produkty stávať doplnkovými ku kapitálovo náročným, a tak meniť reálne výmenné relácie v prospech náročnejších, ale tradičných komoditných skupín.

Literatúra

- [1] AMABLE, B.: The Effect of Foreign Trade Specialization on Growth: Does Specialization in Electronics foster Growth? [TEIS Working paper.] MERIT, University of Maastricht 1997.
- [2] AMENDOL, M.: International Patterns of Technological Accumulation of Trade. *Journal of International and Comparative Economics*, 1, 1992, s. 173 – 197.
- [3] AQUINO, A.: Intraindustry Trade and Interindustry Specialization as Concurrent Sources of International Trade in Manufactures. *Weltwirtschaftliches Archiv*, 1991, č. 1.
- [4] BALASSA, B.: Trade Liberalisation and Revealed Comparative Advantage. Manchester School of Economics and Social Studies, 1965, s. 90 – 124.
- [5] BALÁŽ, P.: Analýza niektorých vývojových faktorov ekonomiky SR vo vzťahu k jej konkurenčnej výkonnosti. In: Podpora rastu exportnej výkonnosti – základ hospodárskej stratégie transformácie slovenskej ekonomiky. Bratislava: JAMEX 1998, s. 12 – 23.
- [6] CEPII: Commerce Intra-branche: Performance des firmes et analyse des déchénges commerciaux dans la Communauté européenne. [Studies on the *Cost of Non-Europe*, Vol. 2.] Luxembourg: Commission of the European Communities 1988.
- [7] Eurostat: Statistics in Focus. CTB index. Luxembourg: European Communities 2001.
- [8] FONTAGNÉ, L. – MIMOURI, M. – KIRCHBACH, F.: The Trade Performance Index. ITC Market Analysis Section, 2000.
- [9] GABRIELOVÁ, H.: Štruktúra zahraničného obchodu SR a vonkajšia ekonomická nerovnováha. In: Podpora rastu exportnej výkonnosti – základ hospodárskej stratégie transformácie slovenskej ekonomiky. Bratislava: JAMEX 1998, s. 57 – 78.
- [10] GARELLI, S.: Competitiveness of Nations: The Fundamentals. In: The Competitiveness Yearbook. Lousanne, Switzerland: International Institute for Management Development 2001, s. 43 – 49.
- [11] GUERRIE, P.: Changing the World Trade Environment, Technological Capacity and the Competitiveness of the European Industry. [Paper presented at the Conference on Trade, Economic Integration and Social Coherence.] Vienna 1997.
- [12] IMD: The Competitiveness Yearbook. Lausanne, Switzerland: International Institute for Management Development 2001.
- [13] ITC: National Capacity for Export Growth. In: International Trade Forum. [The Third WTO Ministerial Conference.] Seattle, 30. novembra – 3. decembra 2000.
- [14] KADERÁBKOVÁ, A.: Štruktúra a výkonnosť technologicky náročného obchodu kandidátskych zemí. *Politická ekonomie*, 51, 2003, č. 2, s. 173 – 196.
- [15] LAFAY, G.: La mesure des avantages comparatifs révélés. *Economie prospective internationale*, 1990, č. 41. Reprinted as The Measurement of Revealed Comparative Advantages. In: M. G. Dagenais – P. A. Muet: International Trade Modelling. London: Chapman & Hall 1994.

- [16] LAFAY, G. – HERZOG, C.: *Commerce International: La Fin des avantages acquis*. Paris: Economica 1989.
- [17] LAURSEN, K.: *Revealed Comparative Advantage and the Alternatives as Measures of International Specialisation*. Copenhagen: Copenhagen Business School, Danish Research Unit for Industrial Dynamics 1998.
- [18] LLOYD, P. J. – GRUBEL, H.: *Intra-Industry Trade*. London: Macmillan 1971.
- [19] McARTHUR, J. W. – SACHS, J. D.: *The Growth Competitiveness Index: Measuring Technological Advancement and the Stages of Development*. In: *The Global Competitiveness Report 2001 – 2002*, s. 28 – 51. New York, NY: Oxford University Press/World Economic Forum 2001.
- [20] MICHAELY, M.: *Concentration in International Trade, Contributions to Economic Analysis*. Amsterdam: North-Holland Publishing Company 1962.
- [21] OUTRATA, R.: Konkurenčná schopnosť a procesy konvergenie vo svetovej ekonomike. *Ekonomický časopis/Journal of Economics*, 47, 2000, č. 6, s. 705 – 728.
- [22] REPKOVÁ, J.: Konkurencieschopnosť a jej rast ako predpoklad úspešnosti a stabilizácie ekonomiky. In: *Rozvoj exportnej výkonnosti so zohľadnením vplyvu exogénnych rastových faktorov*. Bratislava: JAMEX 1999, s. 21 – 27.
- [23] ROSSELET, S: *Methodology and Principles of Analysis*. In: *The Competitiveness Yearbook*, s. 50 – 60. Lausanne, Switzerland: International Institute for Management Development 2001.
- [24] Štatistická ročenka 2000, 2001, 2002, 2003. Praha: Český statistický úrad.
- [25] Štatistická ročenka 2000, 2001, 2002, 2003. Bratislava: Štatistický úrad SR.
- [26] VOKOROKOSOVÁ, R.: Komparatívne výhody zahraničného obchodu – indikátor konkurenčnej schopnosti Slovenskej republiky? *Politická ekonomie*, 51, 2003, č. 6, s. 851 – 865.
- [27] VOKOROKOSOVÁ, R. – ČARNICKÝ, Š.: Komparatívne a konkurenčné výhody Slovenska v globálnom obchodnom prostredí. *Ekonomický časopis/Journal of Economics*, 51, 2003, č. 9, s. 1065 – 1076.
- [28] VOKOROKOSOVÁ, R.: *Komparatívne a konkurenčné výhody v období globalizácie*. Bratislava: Vydavateľstvo EKONÓM 2004.
- [29] WEF: *The Global Competitiveness Report 2001 – 2002*. New York, NY: Oxford University Press/World Economic Forum 2001.